

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

DOKTORI TÉZISEK

Nemes Zoltán Márió

Esztétika és antropológia

Az antropológiai színrevitel mint esztétikai dehumanizáció

Filozófiatudományi Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője: Dr. Kelemen János, CMHAS, egyetemi tanár

Esztétikai Program

A program vezetője: Dr. Radnóti Sándor, DSc, egyetemi tanár

A bizottság tagjai

A bizottság elnöke: Dr. Radnóti Sándor, DSc, egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Seregi Tamás, PhD, egyetemi adjunktus

Dr. Bagi Zsolt, PhD, egyetemi adjunktus

A bizottság titkára: Dr. Somlyó Bálint, PhD, egyetemi docens

A bizottság tagja: Dr. Máthé Andrea, PhD

Póttagok: Dr. Papp Zoltán, PhD, egyetemi adjunktus

Dr. Szécsényi Endre, PhD, hab. egyetemi docens

Témavezető: Dr. Bacsó Béla, DSc, egyetemi tanár

Budapest, 2013.

ESZTÉTIKA ÉS ANTROPOLÓGIA
Az antropológiai színrevitel mint esztétikai dehumanizáció
(Tézisek)

A doktori dolgozatom során a nem-esszencialista antropológiai hagyomány esztétikai diskurzusban történő újragondolására törekszem.

Ezt a feladatot a következő lépésekben közelítem meg.

(1.) A német filozófiai antropológiai hagyomány – mindenekelőtt Helmuth Plessner munkásságának – vizsgálata, különös tekintettel azoknak a fogalmaknak (nyitott lényegfogalom, excentrikus pozicionalitás stb.) a tisztázására, melyek a kortárs antropológiai diskurzusok számára is mérvadóak lehetnek.

(2.) A nyitott lényegfogalommal strukturális összefüggésbe állított antropológiai expresszivitás és színrevitel esztétikai relevanciájának feltárása Helmuth Plessner *A színész antropológiája* című műve alapján.

(3.) A nem-esszencialista fogalmi keret flexibilitásának bizonyítása konkrét műelemzések (Gottfried Benn, Nádas Péter, Hajas Tibor, David Cronenberg) segítségével. Ennek során olyan *dehumanizáló* színreviteleket (mortifikáció, formalizáció, animalizáció, bestializáció, biomechanizáció stb.) rekonstruálok, melyek nem az ember fogalmának diszkreditálását, hanem az antihumanizmus/humanizmus ideológiai rácszatát próbálják felbontani. A nem-esszencialista antropológia perspektívájából a dehumanizáló színrevitelek nem egy ember nélküli esztétikát testesítenek meg, hanem az ember művészet általi újrafeltalálásának lehetőségét jelenítik meg.

(1.) Kutatásom filozófiai bázisának Helmuth Plessner munkásságát tekintem, akinek a XX. század első felében kibontakozó filozófiai antropológiai életműve a német tudományos közegben zajló kortárs antropológiai vizsgálódások (mindenekelőtt Wolfgang Iser, Hans Belting, K. Ludwig Pfeiffer, Christoph Wulf és Dietmar Kamper munkáira gondolok) kikerülhetetlen referenciapontja. Plessnertől eredeztethető az a módszertani felfogás, miszerint az antropológia biológiai és kulturális dimenziók interdiszciplináris konvergálásaként értelmezhető. Az ilyen önreflexív antropológia elhatárolódik az ember bármilyen rögzített lényegének, esszenciájának tételezésétől, s az ember megalapozhatatlansága mellett foglal állást. Plessner az ember elemi

„megalapozhatatlanságát” (Unergründlichkeit) az excentrikus pozicionalitás fogalmi struktúrájával mint nyitott lényegfogalommal tartja megközelíthetőnek. Az excentrikus pozicionalitás állandó önkonstruálásra kényszerít, miközben el is lehetetleníti azt a törekvést, hogy az ember szilárd megtestesülésekben-objektívációkban rögzítse identitását. Az excentrikus pozicionalitás vizsgálata elengedhetetlen, ha a nem-esszencialista antropológia fogalmi rekonstrukciójára törekedünk.

(2.1.) Egyik fő feladatommak tartom, hogy Plessner nem-esszencialista emberképe és a kortárs antropológiák módszertana közötti hatástörténeti kapcsolatot értelmezsem. A hatástörténeti kapcsolat elemzésének kulcsa az antropológiai értelemben „nyitott” lényegfogalom közvetítődésének kérdése. A nyitott lényegfogalom a humántudományos „*antropológiai szendergés*” (Foucault) felülvizsgálatára ösztönöz, hiszen a kulturálisan kódolt emberképek történetiségére mutat rá, illetve ezeknek az esszencialista modelleknek a destruálására ad lehetőséget. A dolgozat során Iser és Plessner kapcsolata válik alapvető jelentőségűvé, melyet *A színész antropológiája* és *A fiktív és imaginárius* című szövegek „egymásra olvasása” segítségével mutatok be. Iser nem-esszencialista koncepciója Plessner szkeptikus antropológiáját gondolja tovább, illetve az excentrikus pozicionalitás produktív és/vagy performatív dimenzióját exponálja irodalomelméleti kontextusban.

(2.2.) Ezen a ponton válik nyilvánvalóvá a nem-esszencialista antropológia esztétikailag releváns aspektusa, ugyanis Plessner alapján az ember „képalkotó eleveniségnek” tekinthető, aki excentrikus pozicionáltságából kifolyólag képi feltételezettségű létezéssel bír. Vagyis mediálisan közvetített ön(re)prezentációkra szorul, de nem tud feloldódni egyikben sem, hiszen nincs autentikus identitása, átmeneti megtestesülései során önmagában, de egyszerre önmagán kívül is tartózkodik. Felfogásom szerint az antropológiai nézőpont lehetőséget biztosít az önmagát mediálisan megtapasztaló és mediálisan cselekvő ember művészi önreprezentációjának differenciált megértéséhez. Ez a lehetőség abból adódik, hogy a Plessnerből kiinduló gondolkodás az ember antropológiai megalapozhatatlanságával közvetlen összefüggésbe állítja a művészeti produkciót, miszerint az ember attól ember, hogy képes önmaga hiányával reflektált és antropológiai értelemben expresszív („kifejező”) viszonyba lépni.

(2.3.) A nem-esszencialista antropológiából kiinduló esztétikai olvasat vezérfogalmaként az „antropológiai színrevitel” jelölhető meg, mert a középpont nélküli ember performatív színrevitelek során próbálja saját semmire helyezzettségét plasztikussá szervezni. Wolfgang Iser az antropológiai színrevitelt az emberi önegzegézés lehetőségeként értelmezi, s a művészi produkciók központi jellemzőjének tartja, mely a reprezentáció és a mimézis működésének mélystruktúrájába enged bepillantást. Munkám során különböző művészeti médiumokban megvalósuló antropológiai színrevitelek elemzésére törekszem, mert a színrevitel Iser-féle „kitágított” koncepciója lehetővé teszi a médiumközi esztétikai beállítódást. Egy ilyen átfogó vizsgálat során igazolhatónak tűnik az ember mediális meghatározottságának és antropológiai meghatározatlanságának összefüggése, vagyis az a felismerés, hogy a „digitális korszak”, illetve a „képek uralmának kora” nem az emberi tényező kiiktatását, hanem az emberi mint olyan újrafogalmazásának *feladatát* jelenti.

(3.1.) Annak érdekében, hogy az antropológiai színrevitel vizsgálata ne morzsolódjon szét, olyan művészeti produkciók elemzését kísérelem meg, melyek közös jellemzője a testiség középpontba állítása. Az emberi test művészi reprezentációja jelenleg a legkülönbözőbb motivációjú és módszertanú esztétikai kutatások közös témája, de a széttartó olvasatok pluralizmusa azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a „*test visszatérésének*” (Dietmar Kamper) revelatív felismerése a diskurzusok sokféleségében relativizálódik el. Viszont, ha azt a kérdést, hogy mi a test, arra a második, antropológiai értelemben vett kérdésre vezetjük vissza, hogy mi az ember, akkor lehetőség nyílik a különböző médiumokban megvalósuló testábrázolásokat az ember antropológiai meghatározatlanságának színreviteleként, vagyis az esszenciális nyitottság megjelenítéseként összegezni. Ez az eljárás Plessner felől tekintve is megalapozott, hiszen a német filozófus antropológiájának központi feladata annak az oszcilláló kettősségnek a megvilágítása, ahogy az ember egyszerre testként (Körper sein) és testben (Körper haben) létezik.

(3.2.) Az általam kiválasztott művészeknél (Gottfried Benn, Nadas Péter, Hajas Tibor, David Cronenberg) olyan poétikák érvényesülnek, melyeket az is összeköt, hogy hangsúlyosan tematizálják ember és művészet – gyakran destruktív – kölcsönviszonyát. Vagyis az elemezett esetekben olyan antropológiai színrevitelekkel találkozhatunk, melyek dehumanizáló tendenciákat (is) mutatnak. Ugyanakkor fel kell ismernünk, hogy a

dehumanizáló színrevitelek a nem-esszencialista antropológia szempontjából nem minősülnek antihumanistának, mert a kritikai antropológia azon szkeptikus törekvését testesítik meg, mely az antihumanizmus-humanizmus ideológiai dichotómiájának feltörésében érdekelt. A műelemzések során rekonstruált dehumanizáló színrevitelek (mortifikáció, mutáció, formalizáció, animalizáció, bestializáció, biomechanizáció stb.) nem törlik el az emberi alakot, hanem „dialektikus negáció” (Didi-Huberman) által szórják szét a klasszikus-humanista testkánon formakészletét. Ez alatt azt értem, hogy a színrevitelek olyan (el)változásokat, metamorfózisokat, mutációkat jelenítenek meg, melyek az antropomorf formákat nem-antropomorf formákkal „keresztezik”. A vitális „formátlanság” (informe) nem az emberi alakzatok eltüntetését jelenti valamilyen – szükségszerűen illuziórikus – totális absztrakció értelmében, hanem a formarelációk felszabadítását és a konkrét nyitottság elgondolását a fix terminusokkal szemben. A felszabaduló (szerep)formáknak dinamikus játékterében az ember azzal találkozik, ami – addig – nem „ő” (volt), hogy ráébredjen arra, mi lehet „még”. Vagyis ami a vitális formátlanságban mint lehetőség megjelenik, az az ember antropológiai-esztétikai Mászá-válása, mely nem tökéletesedést és/vagy újjászületést jelent, hanem a létezés megnyitását önnön megalapozhatatlanságára.

(3.3.) A dolgozat egyik központi felismerése, hogy a nem-esszencialista antropológia szkeptikus módszertanának érvényesítésével lehetőség nyílik a XX. század egyes poétikai törekvéseinek újfajta megközelítésére, illetve az értelmezési pozíciók kritikai átrendezésére. Ebben a kontextusban különösen azok a tendenciák válnak fontossá, melyek a (poszt)modern művészetet az antropocentrizmus, illetve a humanizmus kritikájával kapcsolják össze. A nem-esszencialista antropológiából kiinduló művészetelméleti vizsgálódás pozitív eredménye, hogy az esszencialista megelőzöttség felszámolásával az ember antropológiai-esztétikai Mászá-válásának értelmezését immár nem korlátozza az (anti)humanitás bináris „rácsozata”, ugyanakkor az esszencialista antropológiák működésének feltárásával a reduktív olvasatok ideológiai struktúrája is világossá válik. Mindez nem egy „ember nélküli” esztétikát eredményez, hiszen az (anti)humanizmus antropológiai felülvizsgálatával épp az ember művészet általi újratemtésének lehetőségét helyezzük a vizsgálat középpontjába, ezzel is azt a meggyőződést hangsúlyozva, hogy a *homo humanus* igazi méltóságának egyik forrása önnön nyitottságának esztétikai elsajátítása.

Publikációk a dolgozat témakörében

Nemes Z. Márió: *Az ember lenyomata és a maradvány esztétikája – Megjegyzések a Párbuzamos történetek antropológiai dimenziói kapcsán*, in: ENIGMA 70, 2012, 103-116.

Nemes Z. Márió: *A performer antropológiája I.-II. – Hajas Tibor Húsfestményeinek filozófiai antropológiai horizontja* in: Balkon 2012/2, 6-12, Balkon 2012/3, 2-8.

Nemes Z. Márió: *Antropológiai töredékek – Gyórfy László, Szöllösi Géza, Kis Róka Csaba testképei*, in: Balkon, 2011/2, 32-36.

Nemes Z. Márió: *A Pickman-paradoxon – H. P. Lovecraft és a vizuális reprezentáció*, in: PRAE 2011/1 (Dark fantasy), 2-11.

Nemes Z. Márió: *Lezárt és nyitott arcok. Fiziognómiai gondolkodás a filozófiai antropológia hagyományában*, in: CAFÉ BABEL 2010, 19(62) 65-71.

Nemes Z. Márió: *A semmivé váló ember – David Cronenberg és az antropológiai színrevitel*, in: PRIZMA 1, 2009, 28-41.

A dolgozathoz kapcsolódó válogatott szakirodalom

Asemissen, Hermann Ulrich 1981: *Helmuth Plessner: Die excentrische Position des Menschen*, in. Josef Speck (Hrsg.): *Grundprobleme der großen Philosophen. Philosophie der Gegenwart II*, Scheler, Hönigswald, Cassirer, Plessner, Merleau-Ponty, Gehlen, 2., ergänzte Aufl. Göttingen, 164-180.

Belting, Hans 2007: *Kép-Antropológia*, ford. Kelemen Pál, Kijárat Kiadó

Fahrenbach, Helmuth 1997: *Differentielle Interpretation, Strukturanalyse und offene Wesensfrage. O.F. Bollnows Beitrag zu Methodenreflexion philosophischer Anthropologie*, in. Kümmel, Friedrich (Hrsg.): *O. F. Bollnow: Hermeneutische Philosophie und Pädagogik*, Freiburg (Breisgau)/München, 80-118.

Haefner, Gerd 1989: *Philosophische Anthropologie*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln

- Handerek, Joanna 2007: *The positonalist notion of human Nature in Plessner's and Gehlen's philosophy* in. A.-T. Tymieniecka (ed.) *Analitica Husserliana* XCVI 533-547.
- Hárs Endre 2004: *Antropológia és irodalom – Mi van a között?* In. Uő.: *Én - Túl a nyelven*, Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, Budapest – Szeged
- Iser, Wolfgang 2001: *A fiktív és az imaginárius*, ford. Molnár Gábor Tamás, Osiris Kiadó, Budapest
- Jonas, Hans 1997: *Das Prinzip Leben*, Suhrkamp
- Kamper, Dietmar 1973: *Geschichte und menschliche Natur – Die Tragweite gegenwärtiger Anthropologie-Kritik*. Carl Hanser Verlag, München
- Matzker, Reiner 2006: *Anthropologie. Theorie – Gesichte – Gegenwart*, Wilhelm Fink Verlag München,
- Pietrowicz, Stephan 1992: *Helmuth Plessner*, Verlag Karl Albert GmbH Freiburg / München,
- Streim, Gregor 2008: *Das Ende des Anthropozentrismus - Anthropologie und Geschichtskritik in der deutschen Literatur zwischen 1930 und 1950*, Walter de Gruyter, Berlin, New York
- Wilson, Holly L. 2006: *Kant's Pragmatic Anthropology – Its Origin, Meaning and Critical Significance*, State University of New York Press
- Wulf, Christoph 2004: *Anthropologie, Geschichte, Kultur, Philosophie*, Rowohlt Verlag GmbH